

УДК 378:167.3]:811.161.2

Раїса Дружененко,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

**ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ
«МЕТОДИЧНА СИСТЕМА НАВЧАННЯ» У ПАРАДИГМІ
МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ**

У статті автор пропонує теоретичне обґрунтування поняття «методична система навчання» в аспекті мовної підготовки майбутнього вчителя-словесника. Логічною є аналітика філософської, математичної, лінгвістичної, педагогічної, дидактичної, лінгводидактичної наукової думки. Узагальнення і систематизація аналізованого наукового матеріалу дозволили спрогнозувати бачення методичної системи навчання майбутнього вчителя української мови і літератури як інтеграційної лінгводидактичної категорії, що має характер теоретичного моделювання та практичної реалізації сукупності взаємопов'язаних та взаємозумовлених елементів, компонентів, підсистем з метою отримання високих результатів у напрямі профільної мовної освіти словесника.

Ключові слова: системний підхід, система, навчання, методика, лінгводидактика, методична система навчання мови.

В статье автор предлагает теоретическое обоснование понятия «методическая система обучения» в аспекте языковой подготовки будущего учителя словесности. Производится аналитика философской, математической, лингвистической, педагогической, дидактической, лингводидактической научной мысли. Обобщение и систематизация анализированного научного материала позволили спрогнозировать видение методической системы обучения языку будущего учителя украинского языка и литературы как интеграционной лингводидактической категории, которая имеет характер теоретического моделирования и практической реализации совокупности взаимосвязанных и взаимопределяющих элементов, компонентов, подсистем для получения высоких результатов в направлении профильной языковой подготовки учителя словесности.

Ключевые слова: системный подход, система, обучение, методика, лингводидактика, методическая система обучения языку.

In the article the author offers a theoretical foundation for the conception of «methodical system of education» in the aspect of language training of the future teacher of literature. The analytics of philosophical, mathematical, linguistic, pedagogical, didactic, lingvodidactical scientific thought is done.

Generalization and systematization of the analyzed scientific data allowed to predict the vision of methodical language learning system of the future teacher of the Ukrainian language and literature as integration lingvodidactical category that has the character of theoretical modeling and practical implementation of a set of interrelated and inter defining elements, components, subsystems for getting high results in the direction to profiled language teacher's training . The basic concept of the research is considered at two levels – substantive and procedural, in according to which the methodical system – this is a theoretical model, and proven technology. Characteristics and classification features of modern methodical system of language teaching were proposed. There is perspective and necessary problem of modeling and design of modern methodical system of teaching of Ukrainian language in the pedagogical universities with taking into consideration the integration framework of the linguistic sciences, language and literary cycles.

Key words: *systematic approach, system, teaching, methods, lingvodidactic, methodical system of language learning.*

У науковому дискурсі досить актуальною є закономірність: найбільш повне знання об'єктивної дійсності, результативність конкретного виду діяльності досягається в умовах чітко продуманої та успішно реалізованої системи, елементи якої виконують окремі функції, проте характеризуються взаємозв'язністю та взаємозалежністю. Саме цю закономірність пропонуємо покласти в основу навчання мови майбутнього вчителя-словесника. Теоретичне обґрунтування моделі методичної системи навчання може служити показником об'єктивної оцінки якості реалізованої мовної підготовки майбутнього вчителя-словесника, основою для порівняння з традиційними методами, прийомами, засобами, формами організації освітньої діяльності.

Розвиток поняття «система» бере початок від часів Аристотеля, Платона, стоїків і продовжується на ґрунті різних галузей науки в наш час. Одним із базових воно стає у філософії, соціології, культурології, лінгвістиці, математиці, фізиці, хімії, економіці, політиці, правознавстві тощо. Спеціальний аналіз літератури з проблеми дозволяє констатувати ємність, багатозначність та поліфункційність указанного поняття. У науковій думці цілком виправданим є розуміння природи, суспільства, держави, культури, школи, бізнесу, виробництва, сім'ї, освіти, виховання та інших інститутів як окремих повноцінних систем.

Методологічною основою нашого дослідження є загальні філософські положення про систему як категорію (О. Авер'янов, А. Огурцов, В. Садовський, Є. Юдін та ін.), теорія системного аналізу (В. Бахрушин, О. Горбань, А. Чернишов, В. Чернишов, Н. Чернікова), педагогічні концепції системи навчання (І. Бех, І. Ісаєв, Р. Загорулько, В. Краєвський, І. Малафійк, Н. Ракова, В. Сластьонін, І. Смагін, А. Хуторської, Л. Шевцова, Є. Шиянов, В. Ягупов), лінгводидактичні теорії системного підходу до

навчання мови (О. Біляєв, С. Караман, В. Мельничайко, М. Пентилюк, К. Плиско, Г. Шелехова тощо).

Вивчення методичної системи навчання як дидактичної категорії спостерігаємо в науковому дискурсі (В. Беспалько, С. Казакова, Н. Морзе, А. Пишкало, Г. Селевко, Т. Фещенко, Н. Чернікова, М. Шептуховський та ін.), проте не можемо констатувати вичерпного дослідження указанного поняття в галузі лінгводидактики, зокрема у мовній підготовці вчителя-словесника, тому й постала необхідність в його теоретичному обґрунтуванні.

Мета нашого дослідження – на основі вивченого та проаналізованого наукового матеріалу з'ясувати сутність методичної системи навчання у мовній підготовці майбутнього вчителя-словесника. Серед завдань – з'ясувати природу поняття «методична система» у контексті педагогічних та дидактичних досліджень, диференціювати основні ознаки методичної системи навчання, подати класифікацію моделей методичних систем навчання мови, осмислити системний підхід як основу проектування методичної системи.

Система – категорія філософська. За спостереженнями деяких сучасних дослідників, поняття системи та його вживання у значенні суми вперше використовують стоїки, а проте синонімічними поняттями цілісності, порядку, організації послуговувалися ще давні мислителі Аристотель, Платон, Гольбах.

Незважаючи на поліфункційність указаної філософської категорії, значущості та особливо стрімкого розвитку вона набуває у філософії навчання. Скажімо, Епікур розумів систему як певну суму знань, пізніше із названою галуззю тісно пов'язують вивчення системи Є. Кондільяк, І. Кант, Г. Гегель та ін. Наукові розвідки в указаному напрямі мають місце в нашому дослідженні, оскільки знання здобуваються в освітньому процесі, прогресивні тенденції якого зумовлюють проектування будь-якої методичної системи і зокрема тієї, що стосується навчання мови.

На сучасному етапі поняття «система» підлягає гносеологічному та онтологічному дослідженню, відтак проблеми основних підходів до визначення сутності поняття, його ознак, класифікацій, структурних особливостей, закономірностей розвитку системи, впливу внутрішніх та зовнішніх чинників на зміну моделей системи та умов її проектування стають актуальними в сучасній філософській парадигмі.

Спостерігаємо деяку різновекторність розуміння сутності системи, що пов'язана зі специфікою використання цього терміна в різних галузях науки. Відтак вона вбирає значення таких понять, як сукупність, впорядкованість, множина елементів, набір частин. Досить широко представлений синонімічний ряд у «Практичному словнику синонімів української мови»: система – це режим, план, порядок, класифікація, устрій, лад, формація, розпорядок, структура, метода, комплекс, мережа, стандарт, модель тощо [4, с. 350].

«Новий тлумачний словник української мови» подає кілька визначень указанного поняття, відповідно до яких синонімічними є слова порядок, форма організація, сукупність елементів, сукупність принципів, будова [6]. На наш погляд, не можна розглядати систему як будову, форму організації чи порядок, оскільки ці поняття стосуються більшою мірою структури певного явища, особливостей організації. У мовознавчій науці прийнято розмежовувати систему та структуру, оскільки кожна система має свою структуру, а структура – це спосіб організації системи, її внутрішня будова [3, с. 34]. Тому нам імпонує розуміння системи як сукупності елементів, одиниць, частин, об'єднаних за певною ознакою, призначенням [6, с. 207].

Вагомим доповненням до визначення сутнісних ознак указаної категорії у межах нашого дослідження є розвідки з математичної теорії системного аналізу, де вона є базовою категорією. У математичному науковому дискурсі поняття системи розглядається крізь призму таких складових, як елемент, зв'язок, взаємодія, мета. Для обґрунтування поняття методичної системи цінним, на наш погляд, є врахування характеру взаємозв'язків між елементами, а також між ними та навколишнім середовищем з метою досягнення результату [8]. Залучення вказаних розвідок із математичної теорії системного аналізу дозволяє спроектувати методичну систему навчання мови з урахуванням лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників. І ті, й інші мають вплив на розвиток та мінливість системи як такої.

Спектр досліджень із різних галузей науки служить підґрунтям для опису й аналізу системи як педагогічної категорії. У педагогіці поняття «методична система навчання» функціонує поряд із такими суміжними поняттями, як «педагогічна система», «система освіти», «дидактична система», «система навчання», «методика», «методика навчання» тощо. Вивчення й аналіз наукових розвідок в окресленому напрямі дозволяє висловити деякі важливі для нашого дослідження позиції щодо сутності та взаємовідношення зазначених понять.

1. Методична система є похідною від педагогічної та дидактичної системи, а тому інтегрує наукові знання з педагогіки, дидактики, методики. Об'єднуючим чинником є педагогічна категорія системності як сукупності мети, завдань, змісту, закономірностей, принципів, методів, прийомів, засобів, форм навчально-виховної діяльності. За спостереженнями, ці ж елементи становлять основу дидактичної й методичної системи.

Оскільки активізація понять «дидактична система» та «методична система» зумовлена розвитком окремих педагогічних галузей – дидактики та методики, то їх вважаємо класифікаційними типами загальної педагогічної системи: перша стосується системи навчання загалом, друга за основу має систему конкретної предметної дидактики. Спільні та відмінні риси дидактичної і методичної системи можна описати рядом опозицій: об'єкт дидактики – об'єкт методики, мета дидактичної системи –

мета методичної системи, зміст дидактичної системи – зміст методичної системи, дидактичні закономірності – методичні закономірності, загальнодидактичні принципи – специфічні принципи, загальнодидактичні прийоми – специфічні прийоми тощо.

Виходячи з того, що в науці зазначені типи систем зіставляються як теорія з теорією, «їхній зв'язок набуває характеру відношень двох взаємодіючих систем теоретичних знань» [4, с. 75], спостерігається діалектичний характер взаємовпливу і взаємозбагачення двох галузей педагогічної науки, а отже, і двох систем.

2. Не слід ототожнювати поняття «дидактична система» та «система навчання»: перше з них має характер теоретичного обґрунтування, друге – прикладного використання та процесуальності; переважаючі функції першого – констатувальна й описова, другого – конструктивна і проектувальна.

В указаних поняттях спільний об'єкт – навчання. Останнє походить від дієслова навчати, тобто «передавати кому-небудь знання, уміння, досвід» або «давати поради, вказівки, наставляти» [5, с. 727]. Дієслівне походження іменника навчання дозволяє диференціювати щонайменше три значення його як дидактичного терміна: 1) як засіб пізнання світу і становлення людини в умовах соціуму; 2) як процес передачі й отримання знань, а також формування умінь і навичок; 3) як засіб досягнення результату (у контексті нашого дослідження – отримання якісної мовної освіти спеціаліста).

Виділення нами значення навчання як процесу зумовлене використанням у науковому дискурсі понять «навчальна діяльність» або «діяльність навчання», що пояснюється двома базовими принципами проектування будь-якої системи – системним та діяльнісним. На наш погляд, логічною є позиція деяких науковців щодо використання інтегрованого принципу – системно-діяльнісного (В. Краєвський, Н. Хуторської), оскільки реалізація системи ґрунтується на виконанні чітко окреслених, систематизованих дій, детермінованих умовами начального процесу, його метою та результатом. Наголосимо на тому, що навчання як динамічна система забезпечується взаємним зв'язком двох видів діяльності – викладання (з боку наставника) та вивчення (з боку суб'єкта навчання).

3. Необхідним є розмежування понять «методика» та «методична система». Методика в науковій літературі потрактовується як галузь педагогічної науки, що ґрунтується на загальнодидактичних та специфічних засадах навчання, визначає мету, закономірності, принципи, методи, прийоми, засоби, форми організації навчальної діяльності в оволодінні окремим предметом [7, с. 82] (методика навчання мови, методика навчання математики, методика навчання історії тощо); в умовах профільної підготовки – це навчальна дисципліна, яка забезпечує систему навчання, що відповідає сучасним тенденціям розвитку освіти.

Методична система – «нормативне відображення окремої ділянки педагогічної дійсності» [4, с. 70], що конкретизується у проекті освітньої діяльності, тобто спеціально розробленій програмі та матеріалах втілення програми (підручниках, посібниках, рекомендаціях, збірниках вправ тощо), а також реалізується в роботі педагога.

Указані поняття методики та методичної системи не є тотожними або синонімічними, проте взаємозалежними: з одного боку, наукові методичні розвідки, висновки, рекомендації, закономірності, лінгводидактичний комплекс детермінують проектування методичної системи, а з іншого – результати апробації спроектованої системи навчання є предметом вивчення методики, імпульсом для розвитку методичної науки або для пошуків більш ефективної методичної системи.

На основі аналізу понять «система», «методика», «педагогічна система», «дидактична система», «методична система», «система навчання» та деяких інших пропонуємо визначення методичної системи навчання в аспекті мовної підготовки майбутнього вчителя-словесника, яка, з одного боку, передбачає врахування загальнонаукових розвідок, а з іншого – має свою специфіку. На наш погляд, врахування потребують такі чинники: сучасні концепції мовної освіти; інтеграція лінгвістичних та дидактичних основ навчання; особливості профільного навчання мови у вищому педагогічному закладі (принцип ізоморфізму, принцип науковості); проектування технології навчання мови на основі системного підходу.

Методичну систему навчання мови майбутнього вчителя української мови і літератури пропонуємо розуміти як інтеграційну лінгводидактичну категорію, що має характер теоретичного моделювання та практичної реалізації сукупності взаємопов'язаних та взаємозумовлених елементів з метою отримання високих результатів у напрямі профільної мовної освіти вчителя-словесника; це лінгводидактичний простір опосередкованої взаємодії суб'єктів навчання – викладача та студента.

Базове поняття нашого дослідження розглядаємо на двох рівнях – змістовому та процесуальному, відповідно до яких методична система навчання мови – це, з одного боку, теоретична модель, а з іншого – апробована технологія. Враховуючи змістовий і процесуальний рівні наукового обґрунтування методичної системи у межах системного підходу диференціюємо системно-структурний та системно-діяльнісний. Перший є базовим для обґрунтування методичної системи навчання як теоретичної моделі, другий – методичної системи навчання як процесу, реалізованої діяльності з результатами та оцінюванням її.

Двобічний погляд на проблему дозволяє подати рівневе визначення методичної системи навчання мови майбутнього вчителя-словесника: 1) це модель деякої множини структурно впорядкованих та взаємозумовлених елементів, що створена задля досягнення очікуваної результативності у мовній підготовці майбутнього спеціаліста; 2) це тип спроектованої та перевіреної на практиці систематизованої технологічної діяльності

наставника, який забезпечує управління процесом передачі суми знань суб'єкту навчання з метою формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетентності. Диференційовані нами рівні методичної системи навчання мови не існують ізольовано, а є неначе продовженням одна одної.

За системно-структурним підходом, методичну систему прийнято розглядати через ряд її компонентів «склад», «структура» та «функція», за структурно-діяльнісним – через «мету», «зміст», «організацію діяльності», «результат». Ці поняття є досить поширеними в загальній педагогіці та дидактиці, у просторі лінгводидактики вони набувають специфічного об'єкту, що зумовлене специфікою викладання-учіння мови як феномену.

Складом змодельованої методичної системи навчання мови, за педагогічною традицією, вважаємо підходи (традиційні та нові), принципи (загальнодидактичні, лінгводидактичні, специфічні), методи, прийоми, засоби, форми навчання, добір яких зумовлений закономірностями вивчення мови загалом, конкретного розділу науки про мову або мовної одиниці чи явища зокрема. Оскільки загальноприйнятою науковою позицією є те, що система – не тільки сукупність, але й взаємовідношення її елементів, цілком виправданим є виділення структурного компоненту системи. Структура (від лат. *structura* – побудова) – це розташування елементів. Для нашого дослідження структурний компонент методичної системи навчання мови є вагомим, оскільки тільки за умови розуміння, що з чим і в яких умовах пов'язано, можна говорити про потенційну ефективність пропонованої моделі навчання мови. Функційний компонент у межах нашого обґрунтування методичної системи навчання мови забезпечує розуміння призначення кожного елементу, компоненту методичної системи у досягненні загального теоретично обґрунтованого результату.

Зважаючи на те, що в основі методичної системи навчання мови лежить система цілеспрямованих технологічних дій, не можемо не погодитися із концепцією рівневої організації самого процесу навчання як діяльнісної системи. У науці відомі чотири рівні організації навчальної діяльності: цільовий, змістовий, організаційно-діяльнісний та результативний, що зумовлює проектування методичної системи навчання мови з урахуванням таких компонентів, як мета, зміст, організація діяльності, результат.

Мета і зміст методичної системи навчання мови майбутнього вчителя-словесника зумовлені аналізом сучасного стану мовної освіти в країні, умовами рівневої мовної освіти та особливостями здобуття профільної філологічної освіти, новітніми концепціями розвитку педагогічної науки та актуальними підходами лінгводидактичної наукової галузі, суспільними потребами в якісному оволодінні засобами комунікації вчителя-словесника, формування в ньому рис комунікативного лідера.

Зміст конкретної методичної системи детермінований основною

метою. Специфіка змісту методичної системи навчання української мови полягає в тому, що він зумовлений лінгвістичною основою, відтак змістом є система наукових лінгвістичних знань, мовних, мовленнєвих, комунікативних умінь та навичок майбутнього вчителя-словесника. Змістовими модулями навчання української мови майбутнього фахівця у вищому педагогічному закладі є навчальний, науково-дослідницький, виховний, розвивальний; аудиторний, самостійної роботи, контрольної роботи, індивідуальної роботи, педагогічної практики.

Під організацією діяльності розуміємо комплекс впорядкованих, цілеспрямованих, поетапних дій, типів взаємодії наставника та студента і студентів між собою, що підпорядковані дидактико-методичному комплексу й забезпечують перебіг самого процесу навчання мови, його оптимізацію в напрямі формування мовної особистості фахівця.

Для процесуального рівня методичної системи навчання української мови необхідним є бачення потенційного результату та зіставлення його з фактичними результатами – позитивними чи негативними, високими чи низькими, очікуваними чи неочікуваними тощо. Знання про результат дають змогу декларувати ефективність апробованої методичної системи або виявити її слабкі сторони та вдосконалити їх.

Виявлення й опора на коло базових понять наукового концепту «методична система навчання мови» дає розуміння того, що вона, з одного боку, є цілісним утворенням, а з іншого – дискретним, що передбачає поділ на елементи, компоненти, підсистеми, блоки, рівні.

Як і кожна сутність, методична система навчання мови має різні форми вияву. Пропонуємо варіанти методичної системи навчання мови відповідно до деяких класифікаційних ознак: за рівнями формування мовної особистості («дитячий садок», «школа», «виш»); за характером вияву суб'єктивного чинника (суспільні – індивідуальні (авторські)); за способом оволодіння навчальним матеріалом (догматичні – розвивальні, продуктивні – репродуктивні); за чинником відображення традиційних або новітніх наукових напрямів та концепцій (традиційні – сучасні). Серед нових варіативних методичних систем навчання мови, які активно впроваджуються у навчальний процес мовної підготовки, можна назвати особистісно орієнтовану, когнітивно-комунікативну, дистанційну, програмовану, проблемну, проєктивну, контекстну, дискурсивну, інформаційно-комунікаційну, пошуково-дослідницьку, інтерактивну, інтенсивну тощо. В основі названих варіативних методичних систем різні чинники – сучасні підходи, принципи, способи, методи або засоби досягнення мети – мовної підготовки спеціаліста.

Специфіка методичної системи навчання мови майбутнього вчителя української мови та літератури полягає в деякій ізоморфності мети навчання мови: викладач навчає мови майбутнього фахівця – фахівець навчає мови учня у школі. Отже, зміст навчання відносно однаковий, хоча

й відрізняється глибоким науковим академізмом вивчення мови у вищій ланці освіти. Отже, принципи науковості та ізоморфності відрізняють методичні системи навчання мови майбутнього фахівця – вчителя української мови та літератури від методичних систем навчання мови інших рівнів і мають зайняти не останнє місце у проектуванні методичної системи навчання мови майбутнього вчителя української мови і літератури.

Аналіз спеціальної наукової літератури з проблеми дозволяє розрізнення деяких характеристик сучасної методичної системи навчання мови майбутнього вчителя української мови називаємо суспільний чи індивідуальний характер вияву, цілісність, дискретність, відносна стійкість, відкритість, динамічність, цілеспрямованість, варіативність, змінність у просторовому та часовому континуумах, керованість, взаємозв'язок із зовнішнім середовищем та іншими системами, залежність від зовнішніх та внутрішніх чинників.

Отже, на основі аналізу загальнонаукової та педагогічної теорії про систему як феномен ми дослідили сутність, природу, основні характеристики та варіанти методичної системи навчання у парадигмі мовної підготовки майбутнього вчителя-словесника. Перспективним і необхідним нам видається проблема моделювання та проектування сучасної методичної системи навчання української мови у педагогічному виші з урахуванням інтеграційної бази дисциплін мовознавчого, лінгводидактичного та літературознавчого циклів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянов А. Н. Система: философская категория и реальность / А. Н. Аверьянов. – М. : Мысль, 1976. – 240 с.
2. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Українська книга, 2004. – 448 с.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.
4. Краевский В. В., Хуторской А. В. Основы обучения: дидактика и методика / В. В. Краевский, А. В. Хуторской. – М. : Академия, 2007. – 352 с.
5. Новий тлумачний словник української мови / Укладачі В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2001. – Т. 2. – 911 с.
6. Новий тлумачний словник української мови / Укладачі В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2001. – Т. 4. – 941 с.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики / За заг. ред. М. Пентилук. – К. : Ленвіт, 2003. – 150 с.
8. Теория систем и системный анализ: методические указания / Сост. В. Н. Чернышов, А. В. Чернышов. – Тамбов: Изд-во ГОУ ВПО ТТГУ, 2010. – 32 с.